

presbyteriaanse en Anglicaanse stroming. Belangrijkste drijfveer daartoe was de katholieke concurrentie. Door een overconcentratie op kunst en literatuur is onvoldoende bekend dat Nederlandse wis- en natuurwetenschappers niet onderdeden voor Engelse vakgenoten, aldus K. van Berkel. Waar in de Nederlanden de wiskundige benadering zich echter in de tweede helft van de eeuw vervreemde van de universiteit, daar bleef deze in Engeland een wezenlijk onderdeel van de wetenschap. Dankzij de invloed van Robert Boyle en Isaac Newton kwam het echter ook in de Republiek tot een ommekeer.

Een zeer frequente uitwisseling van opvattingen viel waar te nemen op het terrein van de politieke theorievorming. J. Scott laat dit zien aan de hand van een onderzoek naar de ideeën van Grotius, Sidney en Locke over het oorlogsrecht en de legitimatie van rebellie. Nederlandse geschriften over de Engelse geschiedenis worden geanalyseerd door E. O. G. Haitsma Muijer. Aanvankelijk bestond er slechts aandacht voor de momenten waarop de Engelsen een rol speelden binnen de context van de Nederlandse gebeurtenissen. In het midden van de eeuw neemt in de Republiek de belangstelling voor de gebeurtenissen in Engeland sterk toe, onder invloed van het hier algemeen veroordeelde proces tegen Karel I. Daarna ebt deze belangstelling weer snel weg.

De laatste twee bijdragen in de congresbundel handelen over kunst. P. Hecht beschrijft het werk en de invloed van de naar schatting driehonderd Nederlandse schilders die de oversteek naar Engeland maakten. Geld, en niet artistieke uitdaging, vormde voor de meesten van hun de voornaamste drijfveer. De onmogelijkheid om er als zelfstandig kunstenaar aan de slag te gaan, deed velen teleurgesteld terugkeren. Een bijzonder genre, de landschapsschilderkunst van deze schilderimmigranten, wordt tot slot onder de loep genomen door G. M. G. Rubinstein. De voornaamste conclusie, die getrokken kan worden uit de veelsoortige en kwalitatief goede bijdragen uit de bundel, moet luiden dat de wederzijdse Brits-Nederlandse beïnvloeding in de zeventiende eeuw geschiedde op basis van gelijkwaardigheid. Er was op geen van de onderscheiden terreinen sprake van dominantie, hooguit van situationeel en temporeel bepaald overwicht van een van beide op onderdelen. Binnen het kader van het voorliggende boekwerk is er op het eerste oog ook sprake van gelijkwaardigheid, met vijf Nederlandse en vijf Britse auteurs. Toch lijkt er sprake van Nederlandse overheersing, omdat de meeste van de aangesneden onderwerpen hun vertrekpunt kennen aan deze zijde van het Kanaal. Een totaaloverzicht biedt *The exchange of ideas* mede daardoor niet, doch dat kan ook geenszins de bedoeling geweest zijn van de samenstellers. Een aanmoediging voor verder onderzoek naar de Brits-Nederlandse intellectuele relaties vormen de artikelen zeer zeker.

P. H. A. M. Abels

K. van Honacker, *Lokaal verzet en oproer in de 17de en 18de eeuw. Collectieve acties tegen het centraal gezag in Brussel, Antwerpen en Leuven* (Dissertatie Vrije universiteit Brussel 1991, Standen en landen XCVIII; Kortrijk-Heule: UGA, 1994, 653 blz., ISBN 90 6768 197 0).

Het bestuderen van verzet en oproer in de Zuidelijke Nederlanden tussen 1598 en 1780 leek een ondankbaar onderwerp, zo schrijft Karin van Honacker in de inleiding van haar dissertatie. Immers, hier, en met name in Brabant, bleef alles relatief rustig. Dat laatste kan, na lezing van dit boek, tot op zekere hoogte beaamd worden, maar dat maakt het belang van deze studie niet minder. Wat er zich op dit gebied voordeed is, althans voor de steden Brussel, Leuven en Antwerpen, nu grondig in kaart gebracht. Bovendien was het uitgangspunt van meet af aan niet

alleen de bestudering van de gevonden gevallen, maar het leggen van relaties tussen dergelijke acties en de economische conjunctuur en het proces van staatsvorming.

In een uitvoerige theoretische inleiding kadert Van Honacker haar thema verder in. Zij kiest voor het onder meer door Charles Tilly ontwikkelde begrip 'collectieve actie'. Dat is een ruim begrip en is gekozen omdat de schrijfster bewust afziet van een meer kwantificerende aanpak. Toch zijn er enkele beperkingen, want het gaat vooral om politieke acties, en bovendien slechts om acties die door de overheid als ontoelaatbaar werden gekwalificeerd. Charivari vallen bijvoorbeeld buiten het onderzoekskader. Een ander theoretisch uitgangspunt waarbij wordt aangesloten is dat van E. P. Thompsons 'moral economy'.

Nadat de uitgangspunten zijn uiteengezet, worden verschillende typen collectieve acties besproken, waarbij telkens de drie bestudeerde steden achtereenvolgens aan de orde komen. De acties worden in chronologische volgorde summier beschreven. Hoewel de schrijfster zelf geen cijfers wil noemen, laten deze zich eenvoudig berekenen uit de tabellen die als bijlagen zijn opgenomen, waarin vermeld staan 36 politieke acties, 29 fiscale acties, 20 acties tegen militairen en 9 voedseloproeren. De meeste acties waren kleinschalig, het ging om handgemeen, optochten, woordenwisselingen. Wanneer er sprake is van het aanplakken van een paskwil (Brussel, 1655; Leuven, 1721) kan men zich zelfs afvragen of het hier nog wel om collectieve actie gaat, want het kan ook een individuele actie zijn geweest. De typisch pre-industriële protestvorm van de huisplundering kwam alleen voor in 1657 in Brussel en twee jaar later in Antwerpen. In 1680 en 1684 vielen er bij schermutselingen in verband met douanerechten doden, wat hoogst uitzonderlijk was. De voedseloproeren passen in het geijkte patroon van plunderingen bij bakkers en boeren.

Twee grote hoofdstukken zijn gewijd aan acties naar aanleiding van inbreuken op de politieke prerogatieven van stedelijke belangengroepen en acties naar aanleiding van grieven op fiscaal vlak. De politieke acties in de drie steden vertoonden verschillende patronen. In Brussel was er een concentratie in de tweede helft van de zeventiende eeuw, in Antwerpen ontbrak een vast patroon terwijl in Leuven handtastelijkheden* en scheldpartijen een vast onderdeel van de magistraatsvernieuwing waren. De initiatieven voor de acties gingen vaak uit van de corporaties, die hun politieke rechten wilden handhaven. Zo protesteerde men in 1676 in Brussel tegen de toekenning van stedelijke functies aan niet-Brusselaars. Slechts zelden kwam het zover dat bredere lagen van de bevolking werden gemobiliseerd. Ook bij de fiscale acties waren de ambachten als regel vertegenwoordigd, en het beeld hiervan sluit aan bij dat van de politieke kwesties. Grootschalige revoltes, zoals in Frankrijk, vonden niet plaats, terwijl ook de Noordelijke Nederlanden bij tijd en wijle een stuk roeriger waren.

Na een bespreking van de acties tegen soldaten en de voedseloproeren, besteedt de schrijfster aandacht aan de rol van vrouwen en jongens. Hoewel de documentatie schaars is, levert dit een interessante beschouwing op, waarin wordt aangeknoopt bij de internationale literatuur. In het laatste hoofdstuk wordt ingegaan op de onderhandelingsstactieken. Enkele voor de hand liggende alternatieven werden weinig gebruikt, zoals het indienen van rekesten. Ook tot een rechtsgeding ging de protesterende partij zelden over. Er is geen spoor van de door W. Schulze voor Duitsland gesignaleerde *verrechtlichung* van conflicten. Het pressiemiddel bij uitstek was het houden van door de overheid niet toegestane vergaderingen door ambachten, en met name het 'blijven zitten' op het stadhuis. Soms kon dit dan uitlopen op een optocht, waarbij trommels, trompetten, hoorns en fluiten niet ontbraken. Dergelijk publiek vertoon van de protestpartij weerspiegelde, zoals zo vaak, dat van de overheid. De repressie bleef als regel een stedelijke zaak, al werd er soms voor militair ingrijpen een beroep gedaan op de landvoogd. In zeven gevallen kwam het tot een proces voor de Raad van Brabant. De onthoofding in 1719 van een

Brusselse deken — er werden ook vijf plundersaars opgehangen — was uitzonderlijk en nam mede daardoor mythische proporties aan.

Al met al passen veel van de hier aan het licht gebrachte collectieve acties in het algemene patroon zoals dat door onder meer Charles Tilly is geschetst, maar er zijn evenzeer karaktertrekken die typerend zijn voor de Zuidelijke Nederlanden, voor Brabant en voor de drie bestudeerde steden in het bijzonder. De conclusie is ongetwijfeld juist dat de relatieve rust grotendeels het resultaat was van de bereidheid tot het sluiten van compromissen door de centrale overheid, die echter desondanks haar invloed op lokaal niveau kon uitbreiden. Deze grondige studie sluit aan bij de al even uitvoerige studies van Franse historici als Y.-M. Bercé en R. Pillorget. Hier en daar is de schrijfster echter wat te lang van stof, bijvoorbeeld waar zij de oudere theorieën op het gebied van collectieve acties bespreekt. Anderzijds dringt zich de vraag op of het niet beter zou zijn geweest enkele aspecten nader te bestuderen die nog weinig (internationale) aandacht hebben getrokken, zoals de inhoud van de vele pamfletten, die tijdens de onrust van 1719-1720 in Brussel werden verspreid. Maar afgezien hiervan, is het goed dat nu ook de Zuidelijke Nederlanden een plaats hebben gevonden op de kaart van collectieve actie in Europa.

Rudolf Dekker

F. Egmond, *Op het verkeerde pad. Georganiseerde misdaad in de Noordelijke Nederlanden 1650-1800* (Vertaalde dissertatie Groningen 1991. Oorspronkelijke titel: *In bad company. Organized crime in the Dutch countryside during the 17th and 18th centuries*. Nederlandse vertaling uit het Engels van Els Naaijens. Een herziene versie verscheen in 1993 bij Polity press (Cambridge) onder de titel: *Underworlds. Organized crime in the Netherlands 1650-1800*; Amsterdam: Bert Bakker, 1994, 317 biz., f45,-, ISBN 90 351 1319 5).

Eind 1994 rekende de politie van Venlo de bende van Frenkie in en loste daarmee — zo het schijnt — een aantal inbraken, roofmoorden en andere misdrijven op. Vooropgesteld dat datgene waarvan men de bende verdenkt allemaal waar is, dan zou zij onder de bendes die Florike Egmond in haar boek beschreven heeft, geen gek figuur hebben geslagen. Echter alleen al het feit dat de bende van Frenkie in onze eeuw opereerde, doet haar buiten het bestek van dit boek vallen. Bovendien houdt het zich niet met Limburgse bendes bezig, maar met bendes die hun criminele activiteiten voornamelijk op het platteland van Holland, Zeeland en Staats-Brabant ontplooiden.

Het boek begon zijn bestaan als proefschrift, geschreven in het Engels, met als titel *In bad company. Organized crime in the Dutch countryside during the 17th and 18th centuries*. Als zodanig werd het in 1991 verdedigd aan de Groningse universiteit. Later werd het proefschrift omgewerkt en kreeg het boek — nog steeds in het Engels — de titel *Underworlds. Organized Crime in the Netherlands 1650-1800* mee. Nu is er dan een uitstekende Nederlandse vertaling van de hand van Els Naaijens met als hoofdtitel *Op het verkeerde pad*. Kennelijk was het moeilijk een passende titel te vinden.

Zoals de schrijfster in de inleiding uiteenzet, beoogt zij in haar boek een beschrijving te geven van leven, handel en wandel van de mannen en vrouwen die zo tussen 1650 en 1800 in bendeverband het platteland van de Noordelijke Nederlanden en dan in het bijzonder Holland, Zeeland en Staats-Brabant, onveilig maakten. Daarmee heeft zij een onderwerp aangesneden waaraan tot nu toe — althans in Nederland — weinig aandacht is besteed.

Florike Egmond heeft zich bij haar onderzoekingen in hoofdzaak gebaseerd op de archieven